

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора педагогічних наук, професора ЧИЧУК Антоніни Петрівни
на дисертацію Ці Кунь на тему:
«Формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»
лідерських якостей засобами неформальної освіти»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»
галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Актуальність обраної теми дослідження. Однією з характерних ознак глобалізації освіти є взаємодія як окремих людей, так і окремих цивілізацій. При такій взаємодії часто виникають проблеми кроскультурного характеру. Серед якостей, які забезпечують успішність роботи з людьми, на перший план виходять лідерські якості. А що стосується особистості, то це – лідерство.

Сучасний соціально-економічний розвиток України потребує наявності освічених і кваліфікованих фахівців та впровадження ефективних технологій. Реалізації зазначених потреб безпосередньо сприяє Національна система вищої освіти. Важливим напрямом реформування освіти є, безперечно, забезпечення випускників ЗВО навичками, необхідними на ринку праці.

Сьогодні інтерес до проблеми лідерства досить великий. І це природно, тому що саме від дій лідерів, керівників, менеджерів залежить ефективне управління різними соціальними структурами, починаючи з груп, колективів підприємств, військових організацій і закінчуючи державою. Побудова будь-якого розвиненого суспільства об'єктивно зумовлює потребу в лідерах.

Лідерський стиль управління організацією – тема, яка на слуху в багатьох керівників протягом останнього десятиліття. Потрібні нові гуманістично-орієнтовані молоді лідери, здатні до продуктивного співробітництва, продукування неординарних ідей, готові до прийняття рішень і несення відповідальності за себе та свою діяльність. Отже, важливість розвитку лідерських якостей студентської молоді в наш час є беззаперечною.

З огляду на обґрунтовану актуальність зазначеної проблематики, дисертація Ці Кунь на тему: «Формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти» є актуальною, доцільною та своєчасною.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України за темою «Теоретико-методичні основи навчально-виховної роботи у природоохоронних та аграрних вищих навчальних закладах» (номер державної реєстрації 0115U003561).

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації. На основі вивчення філософської, психологічної, педагогічної літератури здійснено аналіз стану дослідження означеної проблеми, проаналізовано та уточнено базові поняття дослідження; обґрунтовано сутність і структуру лідерських якостей у майбутніх здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»; проаналізовано зміст формування лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» у сучасному педагогічному дискурсі; здійснено аналіз ефективних засобів неформальної освіти, спрямованих на формування лідерських якостей у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»; обґрунтовано методологічні підходи до формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти; теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що здійснено цілісний аналіз проблеми формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти у педагогічній теорії та освітній практиці; запропоновано авторське визначення понять «лідерські якості здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», «формування лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», «педагогічні умови формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти»; обґрунтовано компонентну структуру лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» (ціннісно-світоглядний, цілеспрямовано-вольовий, когнітивно-креативний, емоційно-комунікативний та особистісно-саморегуляційний); визначено, обґрунтовано та систематизовано засоби неформальної освіти, спрямовані на формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей у закладах вищої освіти, з виокремленням їх типології (інтерактивно-цифрові, імітаційно-гейміфіковані, соціокультурні, наставницько-рефлексивні) та характеристик; систематизовано професійно-орієнтовані підходи до формування лідерських якостей здобувачів ступеня «бакалавр» у різних напрямках професійної підготовки (гуманітарно-соціономічному, соціально-економічному, технічно-природничому, безпеково-оборонному, мистецько-креативному, медико-біологічному, аграрно-промисловому); розроблено та апробовано діагностичну карту оцінювання рівня сформованості у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей за визначеними критеріями (критерій орієнтирів, критерій дії, критерій мислення, критерій взаємодії, критерій стійкості) та рівнями (високий, помірний, низький); розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти; *уточнено:* зміст ключових понять дослідження, а саме: «лідер», «лідерство», «якість», «лідерські якості», «неформальна освіта», «засоби освіти», «засоби неформальної освіти»;

методологічні підходи до формування лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» засобами неформальної освіти (системний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, акмеологічний, інтерактивно-технологічний, рефлексивний, соціокультурний, гейміфікований); *подальшого розвитку набули*: ідея врахування специфіки професійної підготовки у семи напрямках (гуманітарно-соціономічному, соціально-економічному, технічно-природничому, безпеково-оборонному, мистецько-креативному, медико-біологічному, аграрно-промисловому) під час формування лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» у закладах вищої освіти; наукові уявлення щодо особливостей формування лідерських якостей засобами неформальної освіти в умовах закладу вищої освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено, апробовано та впроваджено в освітній процес положення та програму засідань онлайн-клубу «ЛідерVibe», яка охоплює сценарії 15 засідань і комплекс інтерактивних заходів, побудованих на засадах неформальної освіти. Зокрема, створено сценарії рольових ігор («Вибір теми для спільного студентського проєкту», «Розподіл обов'язків під час підготовки презентації», «Підготовка до участі у студентському конкурсі», «Вирішення конфлікту щодо організації групового дозвілля», «Підготовка до іспиту у студентській групі», «Дебати без бар'єрів»); імітаційних ігор та вправ («Ситуаційний СЕО», «Бачення-2030: університет майбутнього», «Проектна майстерня», «Step-by-step», «Конфлікт-експрес», «Два береги», «Секретний проєкт», «Мій ідеальний робочий день», «Культурний міст»); гейміфікованих командних та індивідуальних челенджів («Знайди свого лідера», «Лідерський калейдоскоп», «Місія: командна перемога», «Карта лайфхаків», «Колесо підтримки», «Колесо цілей», «Мотиваційний челендж – Банк драйву», «Конфліктний квест», «Рольова гра – Конфлікт у проєкті», «Вижити в дедлайні!», «24 години – максимум ефективності»); тренінгових і воркшоп-форматів («Гендерна рівність: чому це важливо для лідерів?», «Лідерство поза стереотипами», «Культурні аспекти лідерства у різних спільнотах», «Етичні норми у стратегічному управлінні», «Мотивація крізь призму культури», «Етика лідера у дії», «Лідерський кейс-челендж»); інтерактивних вправ («5 хвилин слави», «Імпровізаційний спіч», «Дебат-бліц», «Риторичний поєдинок», «Тайм-карти», «Подаруй підтримку», «Віртуальний міст», «Вежа цінностей», «Мотиваційні паспорти», «Культурний обмін «Що мене надихає?»).

Обраний дисертанткою науково-категоріальний апарат відповідає змісту роботи. Об'єкт, предмет, сформульована мета, завдання дослідження є чіткими, виваженими, такими, що мають логічний і цілком обґрунтований характер.

На різних етапах дослідження застосовувався **комплекс наукових методів дослідження**, що включав:

теоретичні: аналіз, синтез та систематизація українських і зарубіжних джерел з педагогіки, психології, менеджменту, соціології, культурології з метою теоретичного вивчення проблеми формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти; структурно-змістовий аналіз – для визначення змісту та компонентів лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»; проєктування для визначення логічної структури дослідження, обґрунтування і розроблення педагогічних умов формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти;

емпіричні: опитування (анкетування, тестування), кейс-ситуації – для визначення рівня сформованості лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»; експертний метод – з метою визначення найбільш релевантних та важливих умов формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти; пілотний експеримент – для визначення рівня сформованості лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», рівень їх участі і мотивації у неформальній освіті; педагогічний експеримент – для виявлення ефективності педагогічних умов формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти;

методи математичної статистики застосовувалися з метою оброблення та перевірки достовірності результатів педагогічного експерименту із використанням λ -критерію Колмогорова-Смирнова; автоматичні розрахунки числових даних проводилися із застосуванням програми MS Excel;

графічні методи використовувалися для унаочнення та порівняння результатів експериментальної роботи: графічні зображення, таблиці.

Широкий вибір методів дослідження логічно доповнюють один одного, що дозволило досягнути поставлених цілей і завдань. Одержані дані та результати їх опрацювання вказують на ефективність наукової траєкторії дослідження.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Національний університет біоресурсів і природокористування України, Бердянський державний педагогічний університет, Вищого навчального закладу «Університет імені Альфреда Нобеля». Загальна вибірка дослідження становила 539 здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» таких спеціальностей: 013 «Початкова освіта», 015 «Професійна освіта (аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології)», 024 «Хореографія», 035 «Філологія», 053 «Психологія», 061 «Журналістика», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 122 «Комп'ютерні науки», 187 «Деревообробні та меблеві технології», 204 «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва», 231 «Соціальна робота». Для проведення педагогічного експерименту було сформовано

експериментальну та контрольну групи по 50 осіб у кожній, із рівномірним розподілом за спеціальностями.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Високий ступінь обґрунтованості й достовірності результатів дослідження дисертантки забезпечується: адекватною і оптимальною дослідницькою методологією, системним аналізом теоретичного матеріалу; комплексним застосуванням якісних методів наукового пошуку; оптимальним терміном реалізації експериментальної роботи; оптимальним обсягом учасників експерименту; представницькою джерельною базою, позитивними результатами впровадження матеріалів дисертації у роботу закладів освіти України.

Наукові положення та результати дослідження впроваджено в освітній процес Національного університету біоресурсів і природокористування України (акти впровадження представлено у додатку П), Бердянського державного педагогічного університету (акт впровадження № 57-70/790 від 22.10.2025 р.), Вищого навчального закладу «Університет імені Альфреда Нобеля» (довідка про впровадження № 672 від 09.10. 2025 р.).

Дисертацію виконано на належному науковому рівні. Науковець володіє науковими засадами проблеми і методами її дослідження. Позитивне враження справляє оформлення роботи, вміщені в ній актуальні інформаційні матеріали. Зміст анотації, поданої українською та англійською мовами, відображає зміст дисертації та висвітлює суттєві її аспекти та основні положення.

Значення для науки і практики одержаних авторкою результатів. Положення та висновки дисертації можуть бути використані в наукових дослідженнях з проблем формування лідерських якостей у здобувачів вищої освіти, розвитку особистісного потенціалу студентської молоді, удосконалення змісту та методів неформальної освіти; у процесі розроблення освітньо-професійних програм і навчально-методичних матеріалів для підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» у закладах вищої освіти; у практичній діяльності викладачів, кураторів академічних груп, керівників студентських об'єднань та організаторів виховної роботи для розроблення й упровадження заходів, спрямованих на розвиток лідерських якостей студентів.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність. Структура дисертації є логічною. Ці Кунь ґрунтовно й послідовно віддзеркалює логіку основних завдань наукового пошуку. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (337 найменування, у тому числі 128 іноземними мовами), додатків. Дисертація містить 51 таблицю і 27 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 422 сторінки.

Дисертація системно організована: чітко окреслено її об'єкт, предмет і мету, забезпечено відповідність їм висновків, що логічно випливають із змісту основного тексту дисертації. Робота є самостійно виконаною та завершеною науковою працею, в якій викладено авторський підхід щодо формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти.

У дисертації досліджено проблему формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти та запропоновано новий підхід до її розв'язання, що полягає у запровадженні педагогічних умов формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти.

У дисертації здійснено комплексне теоретичне осмислення феноменів «лідер» і «лідерство» як концептуальної основи дослідження лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр». Подано авторське визначення поняття «лідер» у такій редакції: авторитетна особистість, яка завдяки власним якостям здатна впливати на інших, вести за собою та спрямовувати спільні зусилля на досягнення спільної мети.

Розглянуто наукові підходи до інтерпретації феномену лідерства (особистісний, когнітивний, поведінковий, ситуаційний, трансформаційний, транзакційний, харизматичний, культурологічний, гендерний, системний та інтегративний), визначено їх ключові ідеї та представників, а також узагальнено сутнісні ознаки кожного з них у таблиці. На підставі аналізу сформульовано авторське бачення лідерства як багатовимірного соціально-психологічного процесу.

Здійснено комплексний аналіз сутності та структури лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр». Подано авторське визначення поняття «лідерські якості здобувачів освітнього ступеня «бакалавр». Проаналізовано класифікації лідерських якостей, запропоновані зарубіжними та українськими дослідниками, також систематизовано наявні підходи до компонентного складу лідерських якостей. На основі проведеного аналізу запропоновано авторську структуру лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», що охоплює п'ять взаємопов'язаних компонентів.

На основі проведеного аналізу запропоновано авторську структуру лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр», що охоплює п'ять взаємопов'язаних компонентів.

На основі результатів опитування визначено і обґрунтовано чотири педагогічні умови формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти:

1) створення інтерактивного онлайн-майданчика лідерського спрямування для організації колективних та індивідуальних форм дозвілля;

2) впровадження імітаційно-гейміфікованих засобів неформальної освіти для моделювання ситуацій, близьких до реального лідерського контексту;

3) організація соціокультурних освітніх заходів, що сприяють усвідомленню значення лідерства як культурного й етичного феномену;

4) запровадження наставницько-рефлексивних практик як інструменту осмислення індивідуальної лідерської позиції.

Кожну з визначених педагогічних умов було розглянуто крізь призму її ролі у формуванні компонентів лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр». Аналіз даних контрольного етапу педагогічного експерименту дозволив зробити висновок про ефективність запроваджених педагогічних умов формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти. Статистична перевірка із використанням λ -критерію Колмогорова-Смирнова засвідчила наявність статистично значущих змін у показниках експериментальної групи, на відміну від контрольної групи, що дає підстави стверджувати про ефективність і доцільність запропонованих педагогічних умов формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти.

Слід відзначити, що загальні висновки відповідають поставленим завданням, обґрунтованість і переконливість яких засвідчують самостійність і логічність суджень, достатню наукову підготовленість Ці Кунь. Позитивно розцінюємо представлену у додатках наукову інформацію, а таблиці та рисунки увиразнюють уявлення про цілісність дослідження, проведеного Ці Кунь. Список використаних джерел зроблено з дотриманням встановлених вимог. Рівень узагальнення результатів педагогічного наукового пошуку свідчать про зрілість авторки як дослідниці проблем педагогіки.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. У цілому позитивно оцінюючи наукове і практичне значення здобутих Ці Кунь результатів, необхідно назвати деякі дискусійні положення, а також висловити окремі побажання:

1. У роботі використано значну кількість методологічних підходів (системний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, акмеологічний, інтерактивно-технологічний, рефлексивний, соціокультурний, гейміфікований). Водночас їх велика кількість дещо ускладнює логіку дослідження, тому доцільним було б виділити базові та допоміжні підходи і чіткіше показати їх функції у дослідженні.

2. Зважаючи на те, що реалізація експериментальної частини дослідження здійснювалася в умовах воєнного стану в Україні, доцільним видається більш детальне висвітлення впливу цих умов на організацію освітньої взаємодії студентів у межах запропонованих педагогічних умов формування лідерських якостей засобами неформальної освіти.

3. Для кількісного порівняння динаміки рівнів сформованості досліджуваної якості в експериментальній та контрольній групах на етапах констатувального і контрольного зрізів

авторкою здійснено статистичну обробку емпіричних даних із застосуванням λ -критерію Колмогорова-Смирнова. Водночас вважаємо, що більш розгорнуте подання матеріалів статистичної обробки, зокрема проміжних розрахунків та допоміжних таблиць, доцільно було б винести до додатків дисертації.

Зазначимо, що висловлені зауваження не знижують загального позитивного враження від дисертаційного дослідження Ці Кунь та мають рекомендаційний характер. Робота, безсумнівно, містить значні наукові доробки та нові, раніше не захищені наукові положення. Отримані результати є раціональними для вирішення питання формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти.

Загальний обсяг основного тексту дисертації відповідає вимогам до написання наукових досліджень, які подаються на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки». Академічний плагіат в роботі відсутній.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Основні теоретичні положення й висновки дослідження відображено у 11 публікаціях, з яких 4 статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 7 тез наукових доповідей. Зміст, обсяг та кількість друкованих праць відповідають вимогам МОН України щодо публікацій основного змісту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії і надають авторці право публічного захисту дисертаційного дослідження.

Висновок. Враховуючи актуальність теми, наукову новизну отриманих результатів, практичне значення зазначаємо, що дисертація на тему: «Формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне й прикладне значення для розвитку педагогічної науки, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Ці Кунь заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки», галузі знань 01 «Освіта, педагогіка».

Офіційний опонент професор кафедри педагогіки та психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II, доктор педагогічних наук, професор Антоніна ЧИЧУК